

ДІАЛЕКТНІ СИМВОЛЕМИ У ПОЕТИЧНОМУ КОНТИНУУМІ ІВАНА ФРАНКА

Лілія Явір-Лемець, Ганна Іваночко

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна)

Резюме: У статті досліджено та проаналізовано особливості функціонування діалектних символів у поезіях Івана Франка у власне мовознавчому аспекті. Виокремлено та обґрунтовано семантико-стилістичний потенціал діалектних символів як невід'ємних репрезентантів авторського мовостилу та мовомислення Івана Франка.

Ключові слова: символ, символема, діалект, сема.

Більшість українців незалежно від місця проживання чи приналежності їх споконвічних етнічних територій мусять усвідомити себе єдиним національним організмом, що має глибокі праісторичні корені, заглиблені в багатющу праєвропейську культуру, наділені глибокою вірою в Бога. Вони зобов'язані на підсвідомому рівні засвоїти, що мова, її говірки, діалекти та говори є схованкою духу, джерелом енергетики та оберегом від усякого лиха для її носіїв. Це треба усвідомити розумом і сприйняти душею. Духовну ж енергетику Слова (Мови) найшвидше можна досягнути через заглиблення в її історію. А мовні реалії, що живуть у діалектах, найчастіше й сягають глибин віків. Їх треба тільки пізнати, відновити, реанімувати (відродити) у своїй національній пам'яті¹.

Іван Франко не просто усвідомив та сприйняв розумом і душею рідний бойківський діалект, але й підняв його над мовною свідомістю, підніс до рівня глибокого, узагальненого символу.

Мовні питання письменник заторкував постійно. Свідчення тому – не лише ґрунтовні мовознавчі праці та розвідки («Етимологія і фонетика в южноруській літературі» (1894), «Азбучна війна в Галичині 1869 році» (1912), «Літературна мова і діалекти» (1907), «Причини до української ономастики» (1906), «Дві замітки до тексту найдавнішої літописі» (1908), «Двоязичність і дволикість» (1905)), але і творчість генія, густо пересипана мовою дитинства, говіркою батьків та рідних. Мовна, мовленнєва

¹ Іваночко К., *Акцентуація дієслів акцентного типу К у наддністрянських говірках, Мовознавчі студії. Діалект у лінгвокультурологічному просторі. Збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка, Вип. 3, Дрогобич 2010, с. 119.*

та художня свідомість генія витворювалася та кристалізувалася в лоні бойківського діалекту, що залишило вагомий відгомін у формуванні мовного ідіолекту Франка-поета, (головно, як і прозаїка), а саме на дослідженні символічного навантаження діалектів у поетичній роботі Івана Франка зупинимось у нашій коротенькій розвідці.

Варто відзначити, що функціонування та роль діалектизмів у творчості бойківського ювеліра слова – об'єкт та предмет дослідження чисельних мовознавчих та літературознавчих розвідок, уже понад століття. Заслугують на увагу праці М. Ільницького, І. Ціхоцького, І. Грещука, Я. Закревської, К. Іваночка та ін. «Спровокував» такий ажіотаж, вважаємо, сам письменник, бо чого варта одна лише його дискусія із Б. Грінченком. Ми ж спробуємо здійснити аналіз символічного потенціалу діалектів у поезії Івана Франка, що і становить мету нашого дослідження. Досягнення такої мети передбачає виконання певних завдань, а саме: виокремити у поезіях Івана Франка діалектні одиниці, вжиті у власне символічному значенні, проаналізувати їх символічне навантаження та роль у поетичному мовосвіті митця.

«Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи при тім в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору»² – розмірковував Іван Франко у статті «Літературна мова і діалекти» з приводу функціонування територіальних мовних одиниць в унормованій мові та житті народу.

Певно, аби не пустословити, митець на прикладі власної творчості показав вагу та художні потужності діалектизмів, їх невід'ємну роль житті рідної мови. «Ледь чи не кожен твір письменника характеризується специфічною мозаїкою діалектних форм, що зумовлено територіальною співвіднесеністю мовного матеріалу (Нагуєвичі, Борислав, Лолин, села Наддністрянщини), наративною характеристикою текстів, ступенем їхньої стилістичної обробки»³.

Питання співвідношення літератури й діалекту Франко вирішував навіть у поетичній формі. У поезії «Антошкові П.» митець дає зболено-гостру відповідь Антонові Петрушевичу, котрий наполягав, що українська мова – це всього лиш діалект «общерусского языка». Цікаво, що саму

² Франко І., *Літературна мова і діалекти. Зібрання творів у 50-ти т.*, Т. 37, Київ 1981-1985, с. 207.

³ Ціхоцький І., *Діалектична компетенція Івана Франка (Теоретична рецепція і артистична інтерпретація)*, Вісник Львівського університету, Серія філологічна, Вип. 46, ч. II, 2009, с. 207.

лексему «діалект» Іван Франко вживає у значенні «унормована літературна мова», надає їй глибоко-патріотичного символічного забарвлення через актуалізацію стрижневих сем «рідкісність», «дорогоцінність», «твердість», «рішучість»:

*Діалект чи самотійна мова?
Найгустіше в світі се питанє.
Мільонам треба сього слова,
І гріхом усяке тут хитанє⁴.*

До оцінки Франкових діалектизмів варто підходити диференційовано при вивченні мови у різні періоди його творчості. Говіркові слова і конструкції часто виступають у ранніх літературних спробах поета, які були даниною традиції, твори ж, видані після першого арешту Франка, зазвучали по-новому. У ранніх Франкових творах бачимо суцільні діалектні масиви, що органічно влітаються у канву його віршових текстів. Очевидно, Франко, як і Стефаник, мислив діалектом, що ставав невіддільною субстанцією його текстів. Іноді Франкові дорікали (особливо радянські мовознавці), що надмір діалектизмів знижує загальну художню вартість його поезій. На жаль, цю естетично невиправдану претензію висловлював і Левко Полюга, який говорив, що діалектні вкраплення були несвідомими. Гадаємо, що Франко цілком осмислено звертався до мови простого сільського люду, вводив її широким закроєм не лише у прозу, як засіб кристалізації монологів і діалогів, а й у поетичні тексти, щоб народною мовою висловлювати пекучі і болючі проблеми народу, його тривоги, муки і щоденні страждання.

«Західноукраїнський елемент» у Франкових творах виявляється на різних рівнях мови – у фонетиці, морфології, синтаксисі, лексиці та семантиці. Якщо фонетичні та морфологічні діалектизми Франко виправляв у своїх творах, то лексичні і семантичні використовував протягом усього життя для відтворення місцевого колориту, для типізації мови героїв, для збагачення мови.

Лексичні діалектизми Іван Франко вводив у свої поетичні тексти до кінця. Питома вага їх вжита у власне символічному значенні, чи позначена символічною конотацією: *рожі (троянди), пес (собака), бугай (бик), хопта (бур'ян), нетля (метелик), нутро (єство), зізда (зірка), гадина (змія), хробак (черв'яки), гадь (змій), черви (черв'яки), ланці (ланцюги, кайдани), гвозді (цвяхи), май (травень), сім'я (насіння), сімена (насіння), легіт (вітер), крин (лілія), мраки (імла), перти (наступати).*

Подібуємо в поезіях Івана Франка і фонетичні (*убійство, вірли, всупір, струс, злуда, нуда, нута, припадок, пчола, чмелі, тільки, сумлінє, трута, хорий, цвіти, огень, соловій*) та граматичні діалектизми

⁴ Франко І., *Вибрані твори*, в 3-х т., т.1, Поезії, поеми, Дрогобич 2004, с. 394.

(крови, любови, мглов, житє, мя, коби, квока, жиймо, забутє, жінков, жвати, густов, дни, най, смерти, димове).

Наполягаючи на тому, що кожен поет повинен вносити і свій вклад, передусім індивідуальне «я», у зміст і мову твору, Франко тим самим обстоював право автора використовувати, в міру потреби, діалектні слова, щоб мова загалом відбивала реалізм.

Вклад Франка в українську літературну та мовознавчу скарбничку не оцінений: його поетична канва не просто пересипана діалектизмами, поет підносить діалект до рівня глибинного, стилістично обґрунтованого та відшліфованого символу. Це дозволяє йому не просто максимально наблизитися до рідного бойківського колориту, але й близькою та зрозумілою народів мовою передати все наболіле, майстерно викристалізувати авторські задуми:

*Зимнії роси що ж удіють?
Та вони **хопту** гріють-гріють.
Аж пок' зійти ще сонце мусить –
Хопта пшеницю здусить-здусить (...)
Я про ті тучі сміло-сміло
Буду робити чесне діло⁵.*

У щойно наведеному фрагменті з поезії «Анні П» (цикл „Знайомим і незнайомим“) бачимо практично всі типи діалектизмів: лексичні – **хопта, удіють, туча, сміло**; фонетичні – **рісно, пок'**; граматичні – **про ті тучі** (незважаючи на тучі). Словоформа «хопта» (бур'ян) у цитованій поезії – потужний багатозначний символ. Символознавець В. Кононенко виділяє у семантичній структурі лексеми бур'ян суто негативні конотації; це щось «шкідливе», «непотріб», «те, що заважає», «сміття»⁶. Аналогічні символічні прирошення відчитуємо і в рядках та між рядками поезії Франка, де «хопта» постає символом «шкоди», «лиха», навіть «застою», «несправедливості», «нечистоти», «занедбаності», «хаосу», лексема національно конотована.

Превалюють обертони негативного семантичного полюсу і в символіці лексеми «гадь» (змія) із поезії «Гриць Турчин». В. Жайворонок трактує змію як збірний образ чогось поганого бридкого; символ злої, підступної людини; Змія – уособлення злості, люті, облесливості, лукавства, небезпеки, невдячності, обмови, пліткарства, недобрих новин. Гадь у Франка – символ страждань і болю, прозоре втілення зла, жорстокості, тиранії. Названі семи автор увиразнює через введення у текст словосполучення «ссати кров», де лексема кров ужита в значенні «життєдайність»:

*На зло, що, наче **гадь** несити,*

⁵ Франко І., *Вибрані твори*, в 3-х т., т.1, Поезії, поеми, Дрогобич 2004, с. 394.

⁶ Кононенко В. І., *Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів*, Київ 2001, с. 213.

Ссе кров із людськості грудей⁷.

У поезії «Багно гнилеє між країв Європи...» гадь – персоніфікація нечистоти, розбрату, морального звиродніння, деградації:

*Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмирає в твоїм гробі⁸.*

Лексема «гадь» в Івана Франка набуває й ідейно-політичних, глибоко національних конотацій. Таке потрактування простежуємо в поезії «Каменярі», де семантика діалектного символу «гадь» виразно простежується та акцентується через поєднання із діалектизмом-символом «ланці». Названі лексеми витворюють символічну «симфонію», постають репрезентантами сем «неволя», «тягар», «пута», «скованість духу», «страждання», «безсилля» і «велич духу» водночас:

І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили...⁹

Діалектизм «гадина» у Франка постає персоніфікованим образом до-роги, а отже носієм символічних сем «непередбачуваність», «настороженість», «невідомість», «небезпека», «ризик»:

*Ся нитка зелена, що, мов тота гадина,
Отсе вздовж загона снує¹⁰.*

Символами болота, пільми, мгли й застою постають у Франка «черви» (черв'яки), смислове й емоційне навантаження образу яких автор посилює контрастуванням з образами протилежного полюсу – світла, сонця та його проміння, що несе в собі нове життя. Ведемо мову про вірш «Ідеалісти», зміст якого вважаємо аж надто прозорим та алегоричним, а об'єкт авторського викриття вказаний у самому заголовку:

*Втім люди той пень відвалили й поперли,
І дійснеє сонце вказалося з-за мли;
На сонце те глипнули черви й померли
І, мручи, убійчеє світло кляли¹¹.*

Лексема «хробак» зберігає основний ідейний стрижень «зіпсуття», «застій», «нищість», «підлота», «огида» і в поезії «Досить, досить слова до слів складати»:

*Досить, досить слова до слів складати,
Під формою блискучою, гладкою,
Мов хробака під гарною лускою,
Пекучий біль і сльози укривати!¹²*

⁷ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 165.

⁸ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 189.

⁹ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 135.

¹⁰ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 198.

¹¹ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 124-125.

¹² Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 177.

У канву своїх поетичних творів письменник нерідко вводить розмовну лексему «огень». Вогонь здавна вважався носієм ідей життя, буття, що відповідає загальнофілософській концепції оптимістичного сприйняття дійсності, закодованій в українському менталітеті. Гадаємо, що саме Іван Франко у своєму знаменитому «Гимні» («Вічному революціонері») найкраще представив зазначений символічний компонент:

*І де в світі тая сила,
Щоб в бігу її спинила,
Щоб згасила, мов **огень**,
Розвидняючийся день?*¹³

Багате символічне полотно розгортає Франко перед читачем у поезії «Задунайська пісня». Поет майстерно оперує діалектизмами «огень», «слези», «пожар», «месть», що витворюють збірний символ війни, боротьби за свободу й незалежність. Концептуальними у названих лексемах виступають семи «шлях до незалежності», «запорука перемоги», «ціна свободи»:

*Та вже **огнем**, а не **слезам**,
Слов'янську землю зайняла.
Хоч кров пливе, то дмуться груди,
Пожар горить – з ним **месть** і **гнів**.*¹⁴

У художній рецепції Франка вражають динамізмом звороти, в яких ключовими елементами постають діалекти-орнітоніми: вірли, соловії.

Вірли (орли) усимволізують «свободу», «нескоренність», «звитягу», «геройство», що особливо увиразнюються через контекстуальне оточення лексемами «боротьба», «димове»:

*Що то в полі за **димове**?
Чи то **вірли** крильми б'ються?
Ні, то Доля грядки поле*¹⁵.

Абсолютно протилежними конотаціями насажений орнітонім «соловій» (соловей), що у народній уяві асоціюється із красою, молодістю, любов'ю, ніжністю. Такі символічні прирощення у поезії «Ще щечече у садочку соловії» поет виразно актуалізує та підсилює діалектизмом «май» (травень) – символ весни, радості, життя. Однак, у візії Франка соловей постає і символом приреченості, покори:

*Та не так тепер в садочку, як було:
Вечір в маю – співом все село гуло,
По вулиці дівчатонька, наче рій,
На вишеньці висвистує **соловій**.*¹⁶

¹³ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 97.

¹⁴ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 92.

¹⁵ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 105.

¹⁶ Франко І., *Вибрані твори*, оп. cit., с. 103.

Іван Франко облюбував лексичні діалектизми «сім'я», «сімена» (на-сіння), котрі наділяє узагальнено-символічними смислами «відродження», «життя», «світла надія», «переродження», наснажує національно-патріотичними та індивідуально-авторськими обертонами:

*Сійте! На пухку, на живу ріллю
Впадуть **сімена** думки вашої!*¹⁷

У фонетичному діалектизмі «прапур» автор лаконізує символічне значення «незнищенність українського народу», «стійкість у боротьбі», «волелюбний дух», «сила», «свобода»:

*Шумно, буйно колиши ти,
Вітре, ті **прапури**!*¹⁸

Серед діалектних символів із позитивною конотацією, заслуговую на увагу облюбована поетом лексема «цвіти», домінантними семами якої постають компоненти «радість», «оновлення», «краса». Введення у поетичні площини названої лексеми допомагає авторові створити контрастне полотно людського болю і страждання:

***Цвіти** серед поля,
Долом і горев –
Тільки тьма й неволя
П'є народну кров!*¹⁹

Потужним символотворчим потенціалом володіє у Франка флоролексема «рожа» (троянда), що в народній уяві виступає символом найвищої краси. Широкий діапазон семантичних ознак слова-символу „рожа“ дозволяє виділити досить великий набір властивих йому компонентів – „ідеал“, „радість“, „щось прекрасне“, „добро“, „життя“, „втіха“, „кохання“, „любов“. Символ «рожа» у візії поета здебільшого прив'язаний до образу коханої («Жіноче серце! Чи ти лід студений...»), хоча нерідко наділений індивідуально-авторськими, національними конотаціями.

Навіть така коротенька розвідка показує, як у Франка питомо бойківські символічні образи-характеристики перетворюються в асоціативно-символічні комплекси, модифікуються у конкретних художніх варіантах, кожен з яких, зберігаючи зв'язок із первинним лексичним значенням, водночас семантично ускладнюється і «працює» на гармонійну цілісність та стилістичну довершеність тексту.

ЛІТЕРАТУРА

Грещук В., *Бойківський діалект у ранній творчості Івана Франка, Етнос і культура*, Вип. № 2/3, 2005/2006, с. 20-23.

¹⁷ Франко І., *Вибрані твори*, ор. cit., с. 99.

¹⁸ Франко І., *Вибрані твори*, ор. cit., с. 94.

¹⁹ Франко І., *Вибрані твори*, ор. cit., с. 106.

- Жайворонок В., *Знаки української етнокультури. Словник-довідник*, Київ 2006, 703с.
- Іваночко К., *Акцентуація дієслів акцентного типу К у наддністрянських говірках. Мовознавчі студії. Діалект у лінгвокультурологічному просторі. Збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка*, Вип. 3, Дрогобич 2010, с. 107-123.
- Кононенко В. І., *Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів*, Київ 2001, 303 с.
- Мацько Л.І., *Стилістика української мови*, Київ 2003., 475 с.
- Ціхоцький І., *Діалектична компетенція Івана Франка (Теоретична рецепція і артистична інтерпретація)*, Вісник Львівського університету, Серія філологічна, Вип. 46, ч. II, 2009, с. 207-216.
- Франко І., *Вибрані твори*, в 3-х т., т.1, Поезії, поеми, Дрогобич 2004, 824 с.
- Франко І., *Із секретів поетичної творчості. Зібрання творів у 50-ти т.*, Т. 31, Київ 1985, с. 45-119.
- Франко І., *Літературна мова і діалекти. Зібрання творів у 50-ти т.*, Т. 37. Київ 1981-1985, с.205-210.

DIALECTAL SYMBOLEMS IN IVAN FRANKO'S POETIC CONTINUUM

Liliya Yavir-Lemets, Hanna Ivanochko

Annotation: The article deals with the study and analysis of the dialectal symbolems in Ivan Franko's poetry in strictly linguistic aspect. The semantic and stylistic potential of the dialectal symbolems as an integral representatives of Ivan Franko's poetic language style and language thinking is allocated and highlighted.

Key words: symbol, symboleme, dialect, seme.